

JULIJA KOTNIK¹

Vpliv filma na dojemanje posameznika

Izvleček: Različnost, ki etiketira posameznika v primerjavi s standardizirano večino, povzroča marginalizacijo in odmikanje iz osrednjega družbenega prostora. Posamezniki, ki so kategorizirani kot različni – drugačni, so pogosto stereotipizirani in stigmatizirani. V procesu, ki do tega pripelje, se mnjenja in stališča v veliki meri ustvarjajo prek medijev, večina ljudi prikazano podobo akceptira kot dano, na kar v veliki meri vpliva odsotnost osebnih izkušenj. Osebna izkušnja s kakršnokoli obliko različnosti, ki pa je večina ne doživi pogosto, namreč omogoči drug uvid, do katerega lahko pride zaradi intenzivnega neposrednega doživljanja. Tako se postavi vprašanje, na kakšen način lahko posameznik na novo pretrese svoja ustaljena mnjenja in stališča, ter le-ta postavi pod vprašaj. V tem kontekstu se kot relevanten medij, ki ima množičen vpliv in lahko spodbuja k razmišljanju, pokaže film. Film s svojo intenzivnostjo gledalcu predstavi svet in odnose v njem na način, da ga spodbudi k razmišljanju in v tem kontekstu predstavlja učinkovito sredstvo učinkovanja na socialno percepcijo. Ker pa je nabor filmskih vsebin, ki dospejo do večine gledalcev, skoncentriran na masovno *mainstream* produkcijo, se kot relevantna in pomembna pokaže filmska pedagogika, ki lahko otroke in mladostnike pripelje do tistih filmskih vsebin, ki jim omogočijo refleksijo filmske zgodbe, individualno izkušnjo ter posledično novo vedenje.

¹ Mag. Julija Kotnik je doktorandka na *Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana. Zaposlena je na področju trženjskega komuniciranja v Zavarovalnici Triglav. E-pošta: kotnik.julija@gmail.com.

Ključne besede: različnost, marginalizacija, film, gledalec, pedagogika

UDK: 791:361.77

The Influence of Film on the Individual's Perception

Abstract: The differentness which singles out the individual from the standardised multitude results in that individual's marginalisation and withdrawal from the central social space. The individuals who are categorised as 'other', 'different', are often stereotyped and stigmatised. The opinions and attitudes in this process are largely generated by the media, and the image presented is accepted by most people, mainly due to their absence of personal experience. It is precisely the rare personal experience of differentness, an intense direct experience, that can provide a different insight. The question that arises is how the individual can examine and question his or her opinions and positions. What emerges as an important, massively influential medium which encourages thought is film. With its intensity, film presents the world and its relationships in a way conducive to rethinking, thus representing an effective means of influencing social perception. However, the selection of films reaching the majority of viewers is concentrated on mass mainstream production, hence the relevance and importance of film pedagogy, which can acquaint children and adolescents with those film contents that enable them to reflect on the film story and their individual experience, and consequently to gain new knowledge.

Key words: diversity, marginalisation, film, spectator, pedagogy

Uvod

Percepcija ljudi in družbe v razmerju do različnosti, ki so marginalizirane in v svoji soodvisnosti, kakor jih razume dominantni pogled, in ki so najustreznejše pozicionirane v institucionalizirane oblike varnega bivanja in nadzorovanega okolja, je problem, ki se dotika vseh posameznikov in skupin, kategoriziranih kot različnih. Posamezniki in posledično celotna družba se v duhu aktualnih procesov in razmer v svetu vse bolj zapirajo pred raznovrstnimi različnostmi. Izločenost oseb s posebnimi potrebami pa je še dodatno determinirana s prevladujočimi družbenimi tendencami, pri čemer je predmet njihove medijske podobe vezan na humanitarni marketing, ki pozicijo teh oseb še dodatno banalizira, tako da jih reducira na predstave o odvisnih in institucionaliziranih osebah. Družbeno ukoreninjene predstave o osebah, ki so različne – drugačne v primerjavi z večino v določenem družbenem prostoru, so močno ukoreninjene in ustvarjajo percepcijo, ki povzroča distanco in odklonilnost, s katero se ljudje zaščitijo pred neznanim. Pomanjkanje osebnih izkušenj z ljudmi, ki so različni od večine, v družbi sproža domneve in ustvarja mite, ki poglobljajo stereotipna mnenja, stališča in vrednote. Splošna prepričanja se prenašajo medgeneracijsko in postajajo splošno sprejeta družbena dejstva. Posameznik je s tem determiniran že v zgodnji razvojni fazi prek zapisa, ki mu ga posreduje zgodovinski kontekst njegove skupnosti, na to se nadgradijo še vplivi primarnega okolja in socializacijskih procesov, ki ustvarjajo človeka, ki nadaljuje rod. Pomemben vpliv pri ustvarjanju stališč že v obdobju zgodnje socializacije predstavljajo mediji, ki so vpeti tako v življenje posameznikov kot delovanje institucij ter v veliki meri tudi v interakcijo informacij med posamezniki in institucijami. Ustvarjajo pogled posameznika, ki je del medijsko producirane konstrukcije družbe in sveta, v tem procesu pa imajo mediji ključno vlogo v delovanju sodobnih družbenih formacij. Ustvarjene in vzpostavljene družbene konstelacije

posamezniki tako še učinkoviteje in hitreje na reprezentativni ravni akceptirajo ter na individualni ravni ponotranjijo, s tem pa se še krepí proces učinkovanja na posameznikova mnenja, stališča in vrednote. V navedenem kontekstu predstavlja raziskovalni angažma tisto intervencijo, ki lahko nudi antipod dominantnim strukturam vpliva. V to funkcijo učinkovanja na ustaljene miselne konstelacije umeščam film. Posameznik kot individuum predstavlja potencial za recepcijo takšne vsebine prek filma, ki lahko spodbudi rekonstrukcijo vgrajenih stališč. S tem, ko gledalec postane dejaven ustvarjalec filmske zgodbe, se lahko prek recepcije spodbudijo in aktivirajo novi miselni procesi. Konvencije, ki so del družbenega dogovora in posledično štejejo kot veljavne, prek filmske izkušnje lahko postanejo vprašljive. Percepcija gledalca ter način, kako gledalec dojema filmsko zgodbo, sta neposredno povezana z raziskovanjem zmožnosti učinkovanja filma na procese preizpraševanja na podlagi filmske reprezentacije. Filmska izkušnja lahko spodbudi razmislek tako o vsakdanjih temah življenja kot o širših družbenih dogajanjih in v tem kontekstu predstavlja potencial vplivanja na percepcijo in spremembe stališč, kar lahko vodi do spremenjenega odnosa človeka do sveta. Pri tem se odpirajo tudi vprašanja in dileme vizualne ter filmske reprezentacije v povezavi z aspektom prezentacije različnosti, motiviranim z družbenim angažmajem.

Formacija individuuma in vpliv medijskih struktur

Delovanje družbe kot sistema v osnovi omogočajo interakcije med posamezniki, na katere pa v vsakodnevnih relacijah povratno učinkujejo ne samo drugi individuumi, temveč tudi družbeni sistemi in institucije, ki njihovo delovanje sami omogočajo. Kot pravi Simmel, v funkcionalni družbi, okolici individuov, ki so s pomočjo učinkujočih medsebojnih vezi povezani drug z drugim in tvorijo celoto, med njimi nenehno potekajo vzajemna dogajanja, učinkovanja in

prestajanja, s katerimi se ti individui medsebojno modificirajo. Cilji kolektivitete na splošno so v skladu s tistimi, ki jih v sebi kot v temelju enostavne in primitivne cilje goji individuum.² Razumevanje pozicije posameznika in njegovega delovanja z drugimi ljudmi je temeljno v analiziranju ustvarjanja stališč ter vplivanja na spreminjanje le-teh v kontekstu determiniranosti posameznika z vidika součinkovanja z drugimi posamezniki in pozicije v skupinski eksistenci. Simmel zatrjuje, da kar obstaja in se deduje od vekomaj, svojo vrednost dolguje okoliščini, da je obenem tisto, kar je najbolj razširjeno in je najbolj zakoreninjeno v vsakem posamezniku in prebiva v vsakem človeku v tistem sloju, v katerem nastajajo nagona, nedokazljiva in neovrgljiva vrednotenja³. Individuumi s svojim učinkovanjem bistveno prispevajo h kolektivnemu stanju, znotraj množice pa se ustvarjajo vrednostne norme, ki jih individualna zavest ponotranji. Minule izkušnje, ki jih poseduje vsak organizem, so dejavno prisotne in poskušajo zagotoviti pravilnost praks in njihove nesprejemljivosti prek shem zaznavanja, mišljenja in dejanja, pri čemer so bolj zanesljive kot katerakoli formalna pravila in stroge norme⁴. V tem kontekstu so za tematiko mojega proučevanja relevantne družbeno skonstruirane kategorije ne-normalnosti v povezavi z različnostjo kot izključevalno kategorijo v družbenem prostoru. Epistemološko se je za razumevanje tematike v tem delu smiselno navezati na Foucaultovo načelo najbolj ustreznega proučevanja družbenih fenomenov na njihovih skrajnih robnih točkah. Foucault v svoji proučitvi postopkov izključitve govori o razločevanju in izvrženju v smislu opozicije razuma in norosti. Produkcija diskurza je v vsaki družbi kontrolirana, selekcionirana, or-

² Simmel, 1993, 13-14 in 29.

³ Simmel, 1993, 31.

⁴ Bourdieu, 2002.

ganizirana in razdeljena prek postopkov, katerih funkcija je, da odvrnejo moči in nevarnosti nasprotnih diskurzov ter obvladajo njihove ključne dogodke.⁵ Postopki izključitve so tako v korelaciji z nadzorom produciranja diskurzov s ciljem ustvarjanja želene vednosti in obnašanja. Diskurzivne formacije določajo ustreznost delovanja posameznika in relevantnost posameznih vednosti.

V sodobnih družbenih strukturah, kjer se meja med osebnim prostorom in medijsko posredovano vsebino čedalje bolj briše, je za razumevanje pozicije posameznika le-tega treba razumeti tudi v relaciji z medijskimi platformami, ki postajajo del njegovega zasebnega prostora. Pojem medijev je treba analizirati v sodobnih spremenjenih okoliščinah in v zelo razvejani integriranosti medija v individualnih sferah posameznika. Sodobni digitalni mediji so usidrani v posameznikovo intimo, ob čemer delujejo skrajno subtilno, uporabniku dajejo občutek lastnega nadzora nad njimi, ob tem pa dosegajo učinke, ki so se pred internetno dobo zdeli nepredstavljeni. Procesi v odnosu posameznika in medijev so tesno povezani s specifikami dobe digitalizacije, v kateri se je zgodil velik preboj, ko so internet, računalništvo in mobilna telefonija množično komuniciranje prinesli v zasebno komunikacijo, torej v področje, kamor tradicionalni množični mediji niso dostopali.⁶ Posameznik ima po eni strani neomejen nabor medijskih vsebin, vendar so le-te upravljane tako, da uporabnika targetirano vodijo in usmerjajo njegove interese. Medijski kontekst je treba zaradi njegovih množičnih vplivov⁷ proučevati v širšem

⁵ Foucault, 2008, 9.

⁶ McQuail, 2012.

⁷ "Množično komuniciranje lahko obravnavamo kot socialni in hkrati kulturni fenomen. Institucija množičnih medijev je del strukture družbe in njena tehnološka infrastruktura je del baze ekonomije in moči, medtem ko so ideje, podobe in informacije iz medijev evidentno pomemben aspekt naše kulture". (McQuail, 1994: 62).

kontekstu. Casetti meni, da imajo mediji strateško vrednost, delujejo obsežno in koordinirano, vstopajo v vitalne dele družbe, umeščajo se neposredno v simbolne, družbene ter tehnološke procese, s čimer vdirajo in se dotikajo najbolj občutljivih delov človeške skupnosti. Tudi film ni opredeljen predvsem z njegovim umetniškim učinkom, ampak se razkrije kot medij in v tem kontekstu blesti.⁸ Strateško vpetost medija v družbeni sistem opredeljuje tudi McQuail, ko govori o medijih, ki v velikem obsegu konstituira družbeno realnost in normaliteto z namenom javnega, deljenega družbenega življenja in so ključen vir standardov, modelov in norm. Prav tako zagotavljajo kontinuirano linijo kontaktov z glavnimi institucijami družbe, v kateri živimo. V sekularni družbi v pomenu vrednot in idej množični mediji stremijo k prevzemanju in nadomeščanju vplivov šole, staršev, religije, družine in prijateljev. Mediji namreč formirajo elemente, ki so skupni ljudem, saj si vsi delimo podobne medijske vire in medijsko kulturo. Brez določene stopnje deljenja dojemanja realnosti v resnici ne bi moglo obstajati organizirano družbeno življenje.⁹ Produciranje medijskih vsebin pa je seveda selekcionirano in sistematizirano s strani lastnikov, ki so vpeti v kapitalaska razmerja moči. Percepcijo filmskega gledalca je v kontekstu ustvarjanja pasivne množice smiselno analizirati tudi v okviru koncepta kulturne industrije, ki sta ga razvila Adorno in Horkheimer. Postavlja se namreč vprašanje, kako močan je vpliv kulturne industrije pri oblikovanju posameznikovih stališč in želja, ki ga usmerjajo v določeno vedenje. Za družbenega posameznika je zaželeno, da nima potrebe po lastni misli, individuum je iluzoren ne le zaradi standardizacije proizvodnega načina – dopušča se jo samo toliko, kolikor je individualna brezpogojna identičnost z obćim nedvomna. Standardi bi morali v osnovi izhajati iz

⁸ Casetti, 2013, 24-25.

⁹ McQuail, 1994, 64.

potrošnikovih potreb, kar je podlaga njihove hitre sprejetosti, vendar pa se standardizacija enovitosti sistema zapira v krog manipulacije in ustvarja potrebo v povratnem učinku. Pri tem pa je ekonomsko najmočnejši člen v družbi tisti, ki nudi platformo za pridobivanje oblasti nad družbo s pomočjo tehnike.¹⁰ V tem kontekstu je bistveno izhodišče posameznika kot gledalca, da s pomočjo filmskega izkustva sam v sebi prebudi željo in potrebo po lastni misli. Film je tako treba razumeti kot možen instrument naturalizacije in reprodukcije prevladujoče ideologije. V kontekstu proučevanja vplivov na posameznika prek medijskih struktur Horkheimer in Adorno ugotavljata, da se enovitost sistema čedalje tesneje zapira v krog manipulacije in povratno učinkujoče potrebe, pri čemer je zamolčano, da je podlaga, na kateri tehnika pridobiva oblast nad družbo, oblast ekonomsko najmočnejšega v družbi.¹¹ Posameznik je determiniran kot poslušalec, bralec, gledalec, uslužbenec, delavec in v tem kontekstu se mu izoblikuje odnos do vsega, s čimer prihaja v interakcijo, torej tudi do oseb, ki so kategorizirane kot različne.

Nenormalnost kot družbena konstrukcija

Družbeni sistem pozicionira vsakršne oblike različnosti na družbene robove, najpogosteje v institucionalizirane oblike bivanja in nadzora. Dom in osrednji družbeni prostor dobro situiranega posameznika ne vključuje odstopanj od družbenih norm, ki sodijo v krog zaželenih standardov. Kot navaja Foucault,¹² "v renesansi je bila norost nav-

¹⁰ Horkheimer, Adorno, 2002, 167.

¹¹ Horkheimer, Adorno, 2002, 134.

¹² V okviru terminologije pri prevodu Foucaultove "pouvoir" kot moč ali oblast Lešnik zastopa stališče, da moč lahko razumemo v relativnem pomenu, imeti več ali manj moči, medtem ko o moči govorimo binarno, torej ali imeti oblast ali pa je ne imeti, pri besedi "pouvoir" Foucault meri bolj na moč kot na oblast (Lešnik v Foucault, 2009, 272).

zoča povsod in s svojimi podobami ali nevarnostmi vpletena v vsako izkušnjo. V klasicističnem obdobju pa so jo razkazovali z druge strani rešetk; čeprav je bila navzoča, je bila le iz daljave, pod očesom razuma, ki ni več priznaval sorodstva z njo in ki ga ni bilo več treba biti sram zaradi morebitne prevelike podobnosti”.¹³ Ne-normalni in patološki deli družbenega sistema onemogočajo njegovo učinkovito delovanje in zato se jih umešča zunaj osrednjih družbenih struktur. Distribucija subjektov poteka v skladu s sistematičnim akumuliranjem krotkih in čistih subjektov. Različnost kot nasprotje enakemu oz. standardiziranemu, če se navežemo na koncept kulturne industrije, deluje v boju proti različnim strukturam dominacije, ki vse oblike različnosti segregira. Rutar¹⁴ govori o perspektivi nedoločljivosti identitete,¹⁵ kjer je vsako telo hendikepirano, hkrati pa je točno zavest o hendikepu in njegovi univerzalnosti ključni vzvod zavesti, s pomočjo katerega prepozna vsak konkretni hendikep kot nekaj, kar ima v določenih družbenih razmerah lahko negativni predznak, lahko pa bi imel tudi katerega koli drugega. Prevladujoča paradigma razumevanja hendikepa se giblje od usmiljenja do pomilovanja in celo gnusa, običajno teži k distanciranju. Ena in druga stran sta postavljeni vsaka na svoj pol, ki ima stik samo prek sistemskih relacij, umestitev drugačnega v osrednji družbeni sistem pa je mogoča le pod pogojem prilagoditve “zdravi” množici individuumov. Razlika med razumom in ne-razumom je tista, ki določa polje različnosti in daje moč, da razum nadvlada ne-

¹³ Foucault, 1998, 72.

¹⁴ Rutar, 2003, 9.

¹⁵ “Prav zaradi določanja identitete ljudem so bili invalidi in drugačni ljudje največkrat žrtve izključevanja in brutalnega odstranjevanja iz občestev. Torej so na svoji koži doživljali, kakšne so nujne posledice delovanja zavesti, ki hoče ohraniti ‘čiste identitete’. Invalidne identitete so bile zato vselej manj sposobne, neustrezne, neadekvatne, odveč.” (Rutar, 2003, 10.)

razum in iztrga iz njega resnico norosti, hudodelstva ali bolezni, s čimer postavi razdaljo in vzpostavi praznino.¹⁶ Družbeni ideal se oddaljuje od vseh anomalij in tako ustvarja osrednji družbeni prostor po meri, kamor ne sodijo različne vrste drugačnosti, ki jih mehanizmi nadzora pod krinko varnega pozicioniranja zatirajo.

Vsi t. i. odkloni v družbi, ki odstopajo od postavljenih, kulturno pogojenih in predpisanih norm, postanejo izključeni in segregirani, če jih ne korigirajo. Kot taki postanejo idealno gojišče za etiketiranje in stigmatiziranje. Pri prevzemanju stereotipov pa ključno vlogo igrajo mediji, saj je strukturalno delovanje medijev večplastno vpeto v življenje in delovanje posameznikov. Rutar opredeljuje vnaprejšnje predstave in ideje o identitetah drugih ljudi in tudi svojih, pri čemer so te vnaprejšnje predstave najbolj pogosto predsodki, modeli, stereotipi ali klišeji, ki jih posameznik sprejme brez posebnih vprašanj in niti niso njegovi. Identitete namreč ne obstajajo kot vnaprej določljivi objekti.¹⁷ Stereotipi in predsodki, postanejo zakoreninjeni in močno vpeti v dojemanje ljudi. Vključujejo intenzivno čustveno komponento in se prevzemajo razmeroma avtomatično, pri čemer posameznik pogosto ne vključuje zavestne kontrolne komponente, sploh, če družbene okoliščine njihovo prevzemanje še pospešujejo. Mitscherlich opozarja, da se v primeru kolektivnih predsodkov pogosto izoblikuje visoka stopnja konformnosti. Predsodki¹⁸ postanejo zakoreninjeni in močno vpeti v dojemanje ljudi.

¹⁶ Foucault, 1998, 6.

¹⁷ Rutar, 2003, 7.

¹⁸ Mitscherlich tako pravi: "Drugi politikum takšnih predsodkov pa je v tem, da tuljenje z volkovi zagotavlja precejšnjo varnost v lastni družbi. Če ne sodelujemo v blodnji vseh drugih, potem sami postanemo tujci; in potem nam grozi nevarnost, da sami postanemo objekt sovražstva in se sami ujamemo v proces, v katerem bomo ožigosani za ničvredne objekte." (Mitscherlich, 2009, 20.)

Odsotnost dejanskih posameznikovih osebnih izkušenj prek kreiranja zmotnih domnev vodi do stereotipov in predsodkov, pri razbijanju katerih ima ključno vlogo inkluzija.¹⁹ Inkluzija lahko s tem, ko ustvari prostor in čas, sočasno ustvari tudi kategorije, kjer se lahko manifestirajo procesi fizične in mentalne interakcije z osebami, ki so kategorizirane kot različne. Cilj inkluzije je prevrednotenje ne le stališč, temveč tudi mišljenja in delovanja, tako na spoznavni, kognitivni kot na konceptualni ravni. Mirjana Nastran-Ule predpostavlja, da stabilnost stališč pomembno vpliva na stabilnost obnašanja, pri čemer sprememba stališč nujno vodi do spremembe obnašanja. Spremembe v socialnem svetu vplivajo na naša stališča in le-ta modificirajo naša dejanja in vedenja. Stališča so bistvena pri oblikovanju predstav o nas samih in seveda tudi pri izoblikovanju predstav o drugih osebah ter imajo osrednjo vlogo v družbeni konstrukciji sveta.²⁰ V navedenem kontekstu je za realizacijo ideje inkluzije predhodno potreben določen medij za prenos sporočilnosti, ki ustvari mentalni prostor za manifestacijo sporočila za posameznika. Posameznik namreč potrebuje določen zunanji impulz, ki njegova obstoječa vgrajena stališča postavi pod vprašaj in

¹⁹ Siperstein in Parkerjeva definirata tri dimenzije inkluzije, in sicer fizično integracijo, izobraževalno integracijo in socialno integracijo. Od vseh treh ravni integracije je fizično integracijo najlažje meriti, ker se pri tem meri, koliko časa v šoli preživi otrok s posebnimi potrebami z vrstniki. Izobraževalna integracija je težje merljiva, nanjo vplivajo dejavniki, kot so posebnosti vzgojno-izobraževalnih potreb, prilagoditve programov, dosežki na akademskem področju. Prav tako je težko merljiva tretja dimenzija inkluzije, socialna integracija, ki vključuje različne aktivnosti otrok v neakademskih okoljih, kjer se lahko vsak otrok vključi v aktivnosti na način, ki mu je najbližji. Aktivnosti niso tekmovalno naravnane, zato lahko pride do zadovoljstva vseh vključenih, socialna integracija je tako neizbežna raven inkluzije (Siperstein, Parker, 2008).

²⁰ Nastran-Ule, 1997, 355.

ga na ta način predrami. V to funkcijo aktiviranja relevantne družbeno angažirane aktivnosti postavljam film, ki s tem, ko ustvari fizično in mentalno diskurzivni prostor, kjer se srečata film in gledalec, film in telo, vzpostavlja konstelacije, ki omogočajo premik k interesu za lastne miselne rekonstrukcije in vzpostavlja potencial za pobude v družbenih diskurzivnih praksah.

Gledalec v odnosu do filmske zgodbe

Sociološka analiza pozicije in razumevanja različnosti predstavlja izhodišče za raziskovanje tematike v okviru polja teorije filma, ki že od klasičnih in vse do sodobnih filmskih teorij teži k predstavi o idealnem gledalcu in razmerju med njegovim telesom in podobo na zaslону. Že odkar se je film pojavil, je v procesih prepletanja filmske prakse z družbeno dinamiko sooblikoval percepcijo posameznika,²¹ deloval je v interakciji z različnimi teorijami, vplival na dojetje realnosti in deloval tudi kot terapevtsko sredstvo. Kot navaja Štrajn:²² "Percepcija, ki je ne bi pogojevali koncepti, okviri, konteksti, pravila – pogosto in zdaj vse bolj tudi v reflektivni kognitivni formi – ni več mogoča, pri čemer nam to 'dejstvo' lahko postane očitno prav spričo filma." Film ima možnost in moč, da odraža družbene pobude prek razmerja z dogajanjem v družbeni realnosti in tako predstavlja potencial spodbujanja k neposrednemu miselnemu angažmaju posameznika. S tem prispeva k spremembam v strukturi razmerja človeka in sveta. Film lahko vzame pod drobnogled kolektivne procese in individualna doživljanja posameznika ter jih gledalcu predoči bolj neposredno in intenzivno, kot to uspeva drugim vejam umetnosti.

V navedenem kontekstu je relevantna analiza filma z obravnavanjem tematike različnosti ter zmožnost filma, da konstruira mi-

²¹ Benjamin, 1998.

²² Štrajn, 2009, 124.

selne procese pri gledalcu in spodbuja k razmisleku. To pa je bistveno v povezavi s filmi, ki obravnavajo tematiko različnosti, saj tako nastanejo pogoji za premike v zaznavanju dogajanja v družbeni realnosti. Mejne tematike iz obrobja in iz institucij se lahko približajo gledalcu s ciljem, da ga prebudijo in posledično stremijo k temu, da se ustvari družbeni angažma. Sam pojav različnosti je v različnih žanrih in tudi v filmih znotraj žanrov prikazan raznoliko, na kar vplivajo tudi aktualni družbeni procesi v času nastajanja filmske zgodbe. Pri tem pa nobena izmed filmskih teorij ne more nuditi končnih rešitev, ker se vedno znova pokažejo nova področja z novimi okoliščinami, ki zahtevajo drugačne pristope in odkrivajo nove pomene, ki se lahko izključujejo z ugotovitvami v predhodnih teorijah. Filmske teorije se vse od klasičnih do sodobnih orientirajo na razmerja med filmom, zaznavanjem in človeškim telesom (le-to je ali implicitno izraženo ali pa preusmerjeno v nov vidik). Bazinova opredelitev filmskega realizma,²³ ki ga razume kot nestalnega in raznovrstnega, vedno znova rojevajočega se v ekstremnih novih estetskih in konceptualnih oblikah, je v razumevanju tako filma kot gledalca temeljna za konstelacijo relacije človeka in sveta v kontekstu preiskovanja dejavnika družbenega angažmaja. Analiza filmov kot stvarno dejstvo in praksa je lahko predmet obravnave le v konkretnih pogojih družbenih odnosov in kulturne produkcije. Pri tem izhajam iz Bazinove misli, znotraj katere razume film na način, ki omogoča gledalcu, da sam opravi razrez, da s svojim pogledom analizira dogajanje, opravi delo namesto klasičnega montažnega razreza in kamere. Gledalec potrebuje neko zunanjo zavest in voljo, ki oživlja režijo, ki sicer pripada avtorju, in ki je del njegove politike ter se posledično kaže v filmu. Realizem je 'subjektiviziran', kar privede do tega, da realno nikoli ni čisto realno, ker je vključeno

²³ Bazin, 2010, ni št.

subjektivno; nenehno je v soodvisnosti z gledalčevo percepcijo in je posledično relevantno za analizo možnih vplivov na percepcijo. Pri obravnavani tematiki je bistveno razumevanje vloge gledalca v filmski naraciji, ki je stična točka gledalčeve percepcije in kognicije s situacijami, ki spodbesejo splošno sprejete predpostavke, najverjetnejše hipoteze in najprimernejše sheme. Bordwell je z vidika gledalčeve aktivnosti razvil teorijo,²⁴ ki je pozorna na perceptivne in kognitivne vidike gledanja filma, pri čemer teoretsko ločuje gledalčevo dožemanje filmske pripovedi od njegovega emocionalnega odziva.²⁵ Pri tem se je smiselno osredotočiti na gledalčev imaginarni vstop v film in njegovo vpletenost v projekcijo, filmsko zgodbo in njene procese. Fokus je usmerjen na njegovo videnje, procese identifikacije ter na njegovo angažiranost prek prečkanka meje, ki ločuje svet gledalca in svet, ki ga interpretira film. Po Elsaesserju in Hagenerju lahko film porodi oblike identifikacije in čustvene vpletenosti, ki ustvarijo globok vtis ter pri tem neposredno nagovarjajo tako različne sloje posameznikove zavesti kot različne plasti občutij, ki so pogosto protislovna. Film lahko spremeni tako življenjske nazore posameznika kot tudi njegovo življenje, prav tako se lahko priključi različnim diskurzivnim praksam in ideologijam s ciljem obvladovanja, spreminjanja ali popačenja njihovega dožemanja.²⁶

²⁴ Bordwell v svoji teoriji ne upošteva emocionalnih lastnosti gledanja filma. Za emocijo sicer ne meni, da ni pomembna za filmsko izkušnjo, ampak je v svojo teorijo ne vključuje zato, ker ga zanimajo tisti aspekti gledanja, ki vodijo do izgrajevanja zgodbe in njenega sveta. Meni, da mora vsaka teorija gledalčeve aktivnosti temeljiti na splošni teoriji percepcije in kognicije, pri čemer se opira na Helmholtzovo konstruktivistično teorijo psihološke aktivnosti, v kateri sta zaznavanje in mišljenje aktivna procesa, usmerjena k cilju (Bordwell, 2012, 54-55).

²⁵ Bordwell, 2012, 54.

²⁶ Elsaesser, Hagener, 2015, 174-175.

Komunikacijske zakonitosti v prostorsko časovnih komponentah filmu dajejo določene strateške vrednosti, prek katerih lahko vstopa v družbene, simbolne in tehnološko sociološke procese in vpliva na razmerja v človeških skupnostih. To z vidika proučevanja raziskovalnega vprašanja predstavlja pomemben segment analize vpliva filma na gledalčevo percepcijo. Z vidika konstruktivistične teorije je percepcija pogosto priučena dejavnost²⁷ – sheme, ki jih gradimo, testiramo v različnih situacijah, prilagajamo jih novim dejstvom in posledično naše perceptivne in kognitivne sposobnosti postanejo bolj niansirane in izostrene. Ker film lahko spodbuja pasivnost ali pa, nasprotno, v določeni meri prebuja gledalčevo zavest, so ključna tudi sredstva, s katerimi lahko režiser vznemiri zavest in gledalca pripravi do razmišljanja, pri čemer lahko pride do določene opozicije znotraj identifikacije. V tem kontekstu je ključno razumevanje filmskega izkustva, v katerem se gledalec znajde med dvema poloma – projekcijo in identifikacijo. Navzven usmerjena projekcija dopušča gledalcu, da se brez svojih telesnih meja potopi v film in se odpove svojemu statusu subjekta s ciljem, da pridobi skupnostno izkustvo in samoodtujevalno opredmetenje, navznoter usmerjena identifikacija pomeni, da gledalec film naredi za svojega, ga sprejme vase, s tem pa sam sebe konstituira kot imaginarni subjekt.²⁸

Filmski okus in vloga filmske pedagogike

V polju predstavljenega razmišljanja se fokusiram na presečno točko filma s tematiko prikazovanja različnosti in družbenega posameznika, katerega percepcija je predmet procesa učinkovanja gibljivih podob. Če namreč film lahko vpliva na percepcijo, je nadalje s sociološkega vidika bistveno, da je določena zvrst filma vključena

²⁷ Bordwell, 2012, 56.

²⁸ Elsaesser, Hagener, 2015, 52.

v nabor filmskih vsebin gledalcev. Tu naletimo na problem dominantnega interesa glede na filmske vsebine, ki so servirane na preferenčne liste posameznikov. To izvorno izhaja iz ustvarjanja uniformirane kolektivne percepcije in posledično uniformiranega privzgojenega kolektivnega filmskega okusa. V tem kontekstu se odpira prostor, ki se širi iz analize percepcije filmskega gledalca kot posameznika na sfere zunaj njega, in na katere ima film kot množični medij vpliv in zmožnost, da vzpodbuja k razmisleku in v gledalcu sproži osebnotni angažma. Film z vsebino, ki odraža tudi družbeno dogajanje in mesto posameznika v njem, opredeljuje načine, kako percipiramo svet. V tej perspektivi se pokaže manjkajoči člen, ki je celotnemu procesu proučevanja učinkovanja na percepcijo posameznika predpogoj, da film z obravnavo vsebine različnosti doseže gledalca. Samo tako, da film posameznika v prvi vrsti doseže fizično, lahko ustvari pozicijo gledalca, iz česar sledijo relacije součinkovanja vseh udeležencev v procesu filmske artikulacije. Gre za ustvarjanje novih odnosov posameznika do družbe in sveta ter do sočloveka. Tovrsten film pa težko konkurira na preferenčni listi, saj je gledalčev izbor tematike filma determiniran z vplivi kulturne industrije, ki ne pušča prostora in ne časa za razmislek ter ustvarja konsumenta, kjer individualnost ni zaželena; subjekt je podvržen procesom standardiziranja in pozicioniranja v množico, za katero je zaželeno, da enako misli in si želi enakih stvari. Konformnost z večino in podrejanje večinskemu je pripoznano kot zaželeno in posledično nagrajeno, obenem pa posamezniku omogoči sledenje prevladujočemu pogledu, kjer je zaželena pasivna drža, medtem ko nepodrejanju sledijo kazni in diskriminacija.

Presečna točka med filmom, ki obravnava različnost, in formiranjem njegove publike je tako stičišče, ki se lahko navezuje na področje filmske pedagogike kot pomembne dejavnosti s potencialom vpliva, ne samo na kvalitetnejšo filmsko produkcijo, temveč predvsem na kri-

tično maso publike, ki bo tovrstne filme akceptirala. Kot navaja Štrajn, pa šola učencev ne more šele naučiti gledati filmov, saj učenci vstopijo v šolo že kot gledalci filmov v nasprotju z npr. branjem in računanjem. Šola pa lahko deluje na območju refleksivnosti. Objekt pedagoške dejavnosti šole je tako sam pogled, ki označuje subjektivno dejavnost z vsebovanimi učinki delovanja nezavednega in zavednega. Šola se torej ne usmeri v razlaganje in pojasnjevanje vidnega. Čeprav je pogled neposredno neujemljiv v verbalno razlago, ga lahko urimo in ostrimo s prakticiranjem. Refleksivnost pogleda se lahko vsidra v aspekte njegovega orientiranja v socialnem kontekstu: v posameznikovo razumevanje družbenega, njegove lastne družbenosti in individualnosti, v njegov kognitivni sistem.²⁹ V kontekstu relevantnosti filmske vzgoje v šolskem polju ter organizacije interakcije med filmsko podobo in razumevanjem le-te je Bergala³⁰ opredelil "srečanja s filmsko umetnostjo" kot ciljem filmske vzgoje. Bergala izhaja iz prepričanja, da filma ni mogoče poučevati kot npr. literarno zgodovino, ampak je treba učencem omogočiti predvsem srečanje s filmom. Pri tem pa je pomembno, da mladi filmski gledalec pravi film sreča ob pravem času, pri čemer je šola tista, ki mora organizirati takšno srečanje z učiteljem kot posrednikom.³¹ Procesi vključenosti filmske vzgoje v šolsko polje se lahko izkažejo kot avtonomna umetniška metoda, ki z vstopom filma v didaktično metodološki proces predstavlja potencial relevantnega doživljanja filmske sporočilnosti in učinkovanja filma z integracijo filmske izkušnje v realno življenje.

²⁹ Štrajn, 2009, 126.

³⁰ "Vedno sem bil prepričan, da morajo učenci razumeti približno polovico tega, kar vidijo. Kajti ravno to, da druge polovice ne razumejo, jih razdraži, počutijo se napadene. Filmi, ki jim ostanejo v spominu, niso tisti, ki so jim povzročali ugodje, ampak tisti, ki so se jim upirali, ki se jim niso kar tako vdali" (Bergala, 2017).

³¹ Bergala, 2017.

Zaključek

V opredeljenem kontekstu se izkristalizira platforma za razmislek, lastno misel in rekonstrukcijo tistih mišljenjskih vzorcev, ki lahko omogočijo samorefleksijo ter posledično prispevajo k družbenemu napredku. Za razumevanje pozicije subjekta v funkciji filmskega gledalca je smiselna navezava na teoretsko pozicijo Foucaulta in njegove misli, kjer je diskurz razumljen kot oblikovanje podob, praks in idej, ki sestavljajo in omogočajo strukturo (v lestvici relevantnih in koristnih) vednosti ter določajo ustreznost delovanja v odnosu posameznika do konteksta družbene prakse. Foucault govori o diskurzivni formaciji, pri čemer s pravili formacije poimenuje pogoje, ki so jim podvrženi elementi te porazdelitve, in sicer objekti, moralnost izjavljanja, pojmi, tematske izbire – pravila formacije pa so pogoji eksistence v dani diskurzivni porazdelitvi in s tem tudi koeksistence, ohranjanja eksistence, modificiranja in njenega izginotja.³² Diskurzi, znotraj katerih obstajajo pomeni in družbene prakse, z uvidom v pravila in prakse ustvarjajo vednost. Ta proces poteka preko oblastnih razmerij, ki učinkujejo v mrežah praks in institucij s ciljem uravnavanja obnašanja ljudi. In v tem okviru je z vidika analize gledalca pomembna tudi dimenzija konstruiranja subjektivnosti in identitete. Posameznik, ki je rezultat razmerij, ustvarjenih s strani institucij, ni nemočno prepuščen svoji pasivni subjektivni vlogi, saj ima možnost, če se znova navežem na Foucaulta, da v okviru razmerja med vednostjo in oblastjo pridobi z vednostjo moč ali oblast; diskurz vednosti namreč lahko učinkuje na naša življenja in telesa.³³

Različnost posameznikov, družbenih skupin, mnenj itd. predstavlja priložnost za razumevanje, da absolutizem ni stanje, h kateremu

³² Foucault, 2008, 42 -43.

³³ Foucault, 2009.

kaže stremeti, temveč da obstaja neskončno polje različnosti, ki omogoča nova spoznanja, nove doživljaje in nove izkušnje. V tem polju smo vsi ljudje združeni v enakosti, ki izhaja iz tega, da smo vsi različni drug od drugega – torej nas ravno različnost enači. Različnost naj tako ne bi bila kategorija, ki jo je treba izničiti in uniformirati, temveč tista, ki daje širino in omogoča napredek. Rutar meni, da je vztrajanje pri diferenci hkrati vztrajanje pri oblikovanju takšnih družbenih sprememb, ki bodo vsakemu človeškemu bitju zagotavljale enake možnosti za življenje. Gre torej za vztrajanje proti vsakršni obliki dominanc, oblasti in hierarhije. Pomemben je obrat, skupni boj za enake pogoje in ne napad na tiste, ki ne uporabljajo ustreznih izrazov. Prepoznavanje in ohranjanje difference je bistveno dejanje, ki ga zmore vsako človeško bitje, njeno prepoznavanje in ohranjanje pa je ključno demokratično in etično dejanje.³⁴ Pri tem je treba razumeti, da se vsakršno stališče izrazi ter pridobi vrednost v konkretni družbeni situaciji. Posameznikovo vrednostno pojmovanje se v socialni interakciji lahko izkaže za “salonsko”, konformno ali neizoblikovano. Obravnavana tematika pripelje do vprašanja, ki zahteva temeljito znanstveno obravnavo, in sicer tega, ali lahko film vpliva na percepcijo gledalca o osebah, kategoriziranih kot različnih, v kontekstu razbijanja stereotipov, predsodkov in marginalizacije. Pri tem so izhodišče gledalčevo telo in čuti, ki presegajo zgolj vizualno recepcijo in se vežejo na tiste dele filma, ki imajo to lastnost, da gledalca s tem, ko se povzdignejo v referenčni model, spodbudijo k lastnemu miselnemu angažmaju in nadalje prek oblik identifikacije ter čustvene vpletenosti vplivajo na njegova stališča. V okviru filmske naracije si gledalec v procesu odtujevanja od lastnega sveta lahko daje možnost spoznavanja novih dognanj in miselnih konceptov ter možnost vključevanja le-teh v lastno

³⁴ Rutar, 2003, 10-11.

eksistenco. Pri tem se odpira vprašanje, kako lahko film z dejavniki reprezentacije realnosti prek procesov konkretne gledalčeve prepoznave odpre referenčno polje, ki omogoča dojemljivost za transformacijski učinek sporočila filma. Gledalec je postavljen v pozicijo, ko začasno pozabi na svoje omejitve tako na objektivni kot subjektivni ravni. Film gledalca premakne na točko, ko filmsko zgodbo ponotranji in pri tem doživlja lastni svet kot tuj. S pritegnitvijo pogleda se lahko izoblikujejo predmeti gledalčevega interesa. S tem lahko mobiliziramo njegova prizadevanja za iskanje rešitev, s čimer je film agens transformacije iz 'stanja prej' v 'stanje potem'. S tem, ko je filmu omogočeno, da zaživi že pred ogledom in živi še po njem, nastanejo pogoji za nove razsežnosti v procesu razvoja posameznika ter se oblikuje antipod uveljavljenemu ustroju filmske produkcije. V navezavi na kvantitativni manko občinstva filmov, ki obravnavajo marginalne skupine, se odpira prostor za kritičen pogled in nastajajo možnosti za razvoj neodvisnega in odprtega gledalca, kar s sociološkega vidika prinaša multiplikativne učinke tako za posameznika kot za družbo kot celoto.

Področje raziskovanja sprejemanja različnosti, ki si prizadeva za konkretno rešitev s sistematizacijo v šolski kurikulum, je lahko prispevek h konkretnim rešitvam na poti k doseganju ideala neizključujoče inkluzivne družbe. Filmska izkušnja, ki z mobilizacijo pogleda le-tega osvobodi dominantnih ne le filmskih, temveč na splošno posredovanih podob, pridobi gledalčevo pozornost in ustvari percepcijo, ki se lahko v pedagoškem polju izkaže za temeljno orodje v procesu vplivanja na percepcijo. Gledalec je s filmsko izkušnjo postavljen v pozicijo, ko lahko izničuje svojo predfilmsko identiteto in poustvari percepcijo do drugih in s tem tudi do deprivilegiranih. Gledalčeva realnost se lahko spremeni, filmsko izkustvo mu lahko prek novih inputov že znana dejstva realizira v nov pomen in mu omogoči prepoznati potencial izkušnje osvobo-

ditve od obstoječih prevladujočih vzorcev. Filmska artikulacija razmerja posameznika z družbo je bistvenega pomena v obravnavani tematiki, ki meri na problematizacijo sfere nesprejemanja različnosti, kjer dominirajo podobe iluzornega idealiziranega sveta. Filmska zgodba lahko v tem kontekstu prek čutnih zaznav učinkuje na zavestno mišljenje in prek procesov identifikacije vpliva na miselne procese in spremembe v stališčih, ki so produkt prevladujoče perspektive. S tem, ko subjekt postane soustvarjalec filmske kreacije, postane kreator lastnih miselnih konceptov, kar posledično, prek medosebnih relacij in zmožnosti vzajemnega vplivanja in določanja individuumov, součinkuje v družbenih procesih in vpliva na stanje kolektivnega duha.

Bibliografija

ADORNO, T. (2002): *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, London, New York, Routledge.

BAUDRY, J. L. (1974-75): "Ideological Effects of the Basic Cinematographic Apparatus", *Film Quarterly*, Vol. 28, No. 2, 39-47.

BAZIN, A. (1997): *Bazin at work: major essays & reviews from the forties and fifties*, New York, London, Routledge.

BAZIN, A. (2010): *Kaj je film?*, Ljubljana, Društvo za širjenje filmske kulture KINO!.

BENJAMIN, W. (1998): *Izbrani spisi*, Ljubljana, Studia Humanitatis.

BERGALA, A. (2017): *Vzgoja za film: razprava o poučevanju filma v šolah in drugih okoljih*, Ljubljana, Društvo za širjenje filmske kulture Kino!.

BORDWELL, D. (1991): *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*, Cambridge, London, Harvard University Press.

BORDWELL, D. (2012): *Pripoved v igranem filmu*, Ljubljana, Slovenska kinoteka.

- BYRNE, D. (2001): *Social exclusion*, Buckingham, Philadelphia, Open University Press.
- CASETTI, F. (2013): *Oko 20. stoletja*, Ljubljana, Slovenska kinoteka.
- COLEMAN, M. A. (1999): "K psihologiji predsodkov", v: Ule, M., ur., *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana, 198-216.
- ELSAESSER, T. (2005): *European cinema: face to face with Hollywood*, Amsterdam, Amsterdam University Press.
- ELSAESSER, T., HAGENER, M. (2015): *Teorija filma: uvod skozi čute*, Ljubljana, Slovenska kinoteka.
- FAIRCLOUGH, N. (1995): *Media Discourse*. London, Hodder Arnold.
- FOUCAULT, M. (1998): *Zgodovina norosti v času klasicizma*, Ljubljana, Založba/*cf.
- FOUCAULT, M. (2001): *Arheologija vednosti*, Ljubljana, Studia Humanitatis.
- FOUCAULT, M. (2008): *Vednost - oblast - subjekt*, Ljubljana, Krtina.
- FOUCAULT, M. (2009): *Neustrašni govor*, Ljubljana, Sophia.
- GERBNER, G. (1985): "Mass Media Discourse: Message System Analysis as a Component of Cultural Indicators", v: van Dijk, T. A., ur., *Discourse and Communication, New Approaches to the Anylysis of Mass Media Discourse and Communication*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 13-25.
- HORKHEIMER, M., ADORNO, T. W. (2002): *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*, Ljubljana, Studia Humanitatis.
- KUČIĆ, L. J. (2010): "Intervju s komunikologom Denisom McQuailom." Prvotna objava v Sobotni prilogi Dela, 28. 10. 2010. Dostopno na: <http://www.lenartkucic.net/2010/08/28/denis-mcquail-komunikolog/> (2. 3. 2016).
- MCQUAIL, D. (2012): *Mcquail's mass communication theory*, Los Angeles, Sage.

- MCQUAIL, D. (2010): "Zakaj so družabna omrežja priljubljena? Ker ljudje pač uživajo", intervju, *Delo*. Dostopno na: http://www.archive-net-2013.com/net/1/2013-11-24_3227827_28/Lenart-J-Ku%C4%8Di%C4%87-raquo-Denis-McQuail-komunikolog/.
- MITSCHERLICH, A. (1999): "K psihologiji predsodkov", v: Ule, M., ur., *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Znanstveno in publicistično središče Ljubljana, 13-23.
- NASTRAN ULE, M. (1992): *Socialna psihologija*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- NASTRAN ULE, M. (1997): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- NASTRAN ULE, M.: (2002): "Od stališč k socialnim reprezentacijam: sodobni socialnopsihološki pristopi k javnemu mnenju", *Družboslovne razprave*, let. 18, št. 41, 1-31. Dostopno na: <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=5940>.
- RUTAR, D. (1997): "Stereotipi in predsodki o hendikepu", *Educa*, št. 1/2, 59-65.
- RUTAR, D. (2003): *Film o hendikepu, pripovedi o hendikepu*, Ljubljana, UMco.
- SIMMEL, G. (1971): *Georg Simmel on Individuality and Social Forms: selected Writings*, Chicago, The University of Chicago Press.
- SIMMEL, G. (1993): *Temeljna vprašanja sociologije (Individuum in družba)*, Ljubljana, ŠKUC Filozofska fakulteta.
- SIMMEL, G. (2009): *Sociology: inquiries into the construction of social forms*, Boston, Brill, cop.
- SIPERSTEIN, G. N., PARKER, R. C. (2008): *Toward an Understanding of Social Integration: A Special Issue, Exceptionality* 16 (3), 119-124.
- ŠTRAJN, D. (2009): *Konstrukcija družbe v postopkih edukacije*, Ljubljana, Pedagoški inštitut.